

УДК 94(477.8)»1944/1950»:321.64:342.553
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-2-2>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України*

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна),*

*доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) vilnickiy@gmail.com*

Володимир СТАРКА,

orcid.org/0000-0002-0213-9298

доктор історичних наук, доцент,

*доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) starka1980@tpru.edu.ua*

Микола ГЛІБИЩУК,

orcid.org/0000-0002-3829-9736

кандидат історичних наук,

асистент кафедри всесвітньої історії

*Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) m.hlibischuk@chnu.edu.ua*

ПРАКТИКА ПОРУШЕННЯ «СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЗАКОННОСТІ» ПРИ УТВЕРДЖЕННІ РАДЯНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЯХ (1944 – 1950-і рр.)

Російсько-українська війна 2014 – 2022 років актуалізувала важливість дослідження дотримання законів російськими окупантами на захоплених українських землях. Відновлення радянської влади у західному регіоні України після 1944 р. супроводжувалося тотальним свавіллям з боку військових, працівників органів державної безпеки та партійних структур. Мародерство, грабунки, незаконні обишки, хабарництво, неправомірне застосування фізичної сили та вогнепальної зброї, стали незмінними атрибутами повсякденного життя. На всі скарги місцевого населення, «відповідальні» працівники відмахувалися, і обіцяли «вжити заходів». На практиці, злочинці в погонах чи з патрківками відбувалися доганами, чи усними попередженнями. В особливих випадках знімали з посади, і лише призвідники особливо зухвалих злочинів отримували незначні терміни ув'язнення, що були не співмірними із вчиненим злочином. Мета статті – розкрити поняття, масштаби основні напрямки та форми покарання за порушення «соціалістичної законності» при утвердженні радянської адміністрації у західноукраїнських областях (1945 – 1954). Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. Наукова новизна полягає у дослідженні практики порушення «соціалістичної законності» на західноукраїнських землях (1944 – 1950-і рр.). Висновки. Отже, порушення соцзаконності зумовлювалося низькими моральним, освітнім, професійним рівнями кадрів та матеріальним забезпеченням, постійним зловживанням алкоголем, відсутністю реального покарання за вчинені порушення тощо. Масштабність ситуації, яка склалася у західноукраїнському регіоні із злочинами вчиненими представниками радянської адміністрації почала загрожувати існуванню самої системи. Саме тому до них застосовувалися вимушені покарання. Хоча часто ці покарання були не співмірними із вчиненим злочином.

Ключові слова: «соцзаконність», репресивно-каральні органи, Західна Україна.

Vasyl ILNYTSKYI,*orcid.org/0000-0002-4969-052X**PhD hab. (History), Professor,**Head of the Department of Ukraine's History**Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University**(Drohobych, Lviv region, Ukraine),**Associate Professor at the Department of Mobilization, Organizational, Staffing, Human Resources and Defense Planning**National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi**(Lviv, Ukraine) vilnickiy@gmail.com***Volodymyr STARKA,***orcid.org/0000-0002-0213-9298**PhD hab. (History),**Associate Professor of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences**Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University**(Ternopil, Ukraine) starka1980@tnpu.edu.ua***Mykola HLIBISCHUK,***orcid.org/0000-0002-3829-9736**PhD (History),**Assistant Professor at the Department of World History**Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University**(Chernivtsi, Ukraine) m.hlibischuk@chnu.edu.ua*

THE PRACTICE OF VIOLATION OF «SOCIALIST LEGALITY» DURING THE APPROVAL OF THE SOVIET ADMINISTRATION IN THE WESTERN UKRAINIAN REGIONS (1944 – 1950)

The Russian-Ukrainian war of 2014 – 2022 highlighted the importance of studying the observance of laws by the Russian occupiers in the occupied Ukrainian lands. The restoration of Soviet power in the western region of Ukraine after 1944 was accompanied by total arbitrariness on the part of the military, employees of state security agencies and party structures. Marauding, looting, illegal searches, bribery, misuse of physical force and firearms have become invariable attributes of everyday life. On all complaints of the local population, «responsible» workers waved off, and promised to «take measures». In practice, criminals in uniform or with tickets received reprimands or verbal warnings. In special cases, they were removed from office, and only perpetrators of particularly heinous crimes received short terms of imprisonment that were disproportionate to the crime committed. The aim of the article is to reveal the notions, scales of the main directions and forms of punishment for violating «socialist legality» during the establishment of the Soviet administration in the western Ukrainian regions (1945 – 1954). The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, authorial objectivity, and the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty lies in the study of the practice of violating «socialist legality» in the western Ukrainian lands (1944 – 1950). Conclusions. The violation of social law was due to low morale, educational, and professional levels of personnel and material security, constant alcohol abuse, lack of real punishment for violations, and so on. The scale of the situation in the western Ukrainian region with crimes committed by members of the Soviet administration began to threaten the existence of the system. That is why they were subjected to forced punishment. Although, these punishments were not commensurate with the crime committed.

Key words: «social legality», repressive and punitive bodies, Western Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасні злочини московських окупантів не є новими ні за формою, ні за змістом. Історія знає багато періодів у яких прашури новітніх рашистів вчиняли нелюдські та ганебні вчинки проти місцевого населення на захоплених територіях. Однак їх в останнє десятиліття вдалося розкривати на основі документів, широкий доступ до яких було відкрито наприкінці 2000-х рр. та розширено його після Революції Гід-

ності. Відтак на світ виринули злочини радянської репресивно-каральної системи.

Новітня російсько-українська війна показує (за допомогою фото, відео, звукозаписів) практично у реальному часі масштаби злочинів російських окупантів.

Впродовж кількох сотень років нащадки кочової традиції як по методичці здійснюють загарбання територій інших народів. Відповідно на

захоплених територіях проводиться політика спрямована на цілковиту денационалізацію, насадження російських політичних, економічних, культурно-освітніх (якщо так можна сказати після вчинених злочинів) традицій. Звісно, що така практика не нова, а уже добре випробувана. Варто відзначити надмірну жорстокість, яка супроводжує усі ці процеси. Її можна пояснити як цілеспрямовану політику вищого керівництва, яке не просто її підтримує, але й спонукає (прямо чи опосередковано) рядовий склад. Спрямована вона не лише на фізичне знищення осіб, які чинять супротив, але й на поширення страху, паніки, зневіри у можливості опору. При цьому окупанти намагаються закласти цей страх не лише в одного покоління, але й наступних, таким чином сформувати уявлення, що опір не можливий, а будь-які його прояви будуть жорстоко придушені.

Однак українці із своїм свободоловним характером щоразу доводять хибність такої теорії, яка очевидно може мати вплив лише на населення із рабською свідомістю (тобто самих росіян). Українці неодноразово піднімалися на збройний опір московському окупанту. Наприклад, у першій половині ХХ ст. московські окупанти відчули потужність українського визвольного руху так, що у свідомості нащадків досі сформована відверта паніка від слів петлюрівець, націоналіст, бандерівець тощо. Так, саме «мову сили» розуміє московський окупант, який сам вибираючи жорстокі форми та методи боротьби повинен отримувати аналогічну відповідь. Лише такий формат у нього викличе спочатку подив адже у його свідомості тільки він може використовувати будь-які форми та методи, відтак очікуючи до себе тільки «м'яких» (демократичних) форм відповіді, а вже потім страх і паніку.

Типовим прикладом (яких було багато) можна назвати боротьбу українського визвольного руху 1940 – 1950-х рр. проти утвердження радянської репресивно-каральної системи на західноукраїнських землях. Лишень частина виявлених в архівах документів свідчить про масштабні злочини радянських окупантів не тільки проти українських націоналістів, але й проти місцевого цивільного населення.

Так, із вигнанням німецьких окупантів збройна боротьба у Західній Україні не припинилася. Відновлення радянського режиму супроводжувалося формуванням репресивно-карального апарату (у ряді випадків приїжджали уже сформовані органи), який місцеве населення сприймало як інструмент окупації. Як результат окупаційне радянське керівництво постійно відчувало неприязне ставлення

західноукраїнців. До цього також спричинилася жорстока поведінка окремих представників офіційної влади. Відверта самонадіяність радянського керівництва на швидке придушення визвольного руху була хибною. Зміцнення позицій радянської влади у краї відбувалося лише завдяки діяльності репресивно-карального апарату.

Аналіз останніх досліджень. Питання порушень соцзаконності знайшло досить широке висвітлення у низці історичних праць та збірниках документів. Серед них виділимо комплексні дослідження з історії українського визвольного руху І. Біласа (Білас, 1994), В. Ільницького (Ільницький, 2014; Ільницький, 2016), А. Кентія (Кентій, 1999), Ю. Киричука (Киричук, 2003), А. Русначенка (Русначенко, 2002), В. Сергійчука (Сергійчук, 2006; Сергійчук, 2005). Однак узагальнене дослідження про існування цього явища у західних областях України відсутнє. Саме тому метою дослідження є з'ясувати основні напрямки та масштаби порушення «соціалістичної законності», виокремити причини.

Мета статті – розкрити поняття, масштаби основні напрямки та форми покарання за порушення «соціалістичної законності» при утвердженні радянської адміністрації у західноукраїнських областях (1945 – 1954).

Виклад основного матеріалу.

1. Поняття, масштаби та покарання за порушення «соціалістичної» законності

У процесі утвердження радянської влади та боротьби проти ОУН і УПА радянські репресивні органи масово порушували так звану «соціалістичну законність». Поняття «соціалістична законність» досить умовне і широке. Під нього підпадали, починаючи від порушень, постійних пограбувань, незаконних затримань, фальсифікацій кримінальних справ, катувань, закінчуючи масовими (незаконними, без суду і слідства) розстрілами, згвалтуваннями тощо. Дослідник українського визвольного руху В. Сергійчук вважає, що на окремих етапах боротьби з українським національно-визвольним рухом радянський режим не звертав уваги на ці види злочинів, навіть більше їх заохочував. Уже 20 червня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний за результатами перевірки діяльності органів УМВС у Дрогобицькій області повідомляв: «У ряді райвідділів УМВС викриті серйозні недобрахування агентури в оперативній роботі, виявлені факти грубого порушення радянської законності, п'янства і морального розладу окремих оперативних працівників» (Білас, 1994: 268). До числа умов, що сприяли скоєнню працівниками караль-

них органів зловживань та злочинів, необхідно віднести не тільки відсутність контролю з боку керівництва і начальників, а й неефективне здійснення прокурорського нагляду за їхньою діяльністю, а в більшості випадків – повна його відсутність. Нерідко працівників, звільнених з органів прокуратури у східних областях УРСР та інших республіках за систематичні порушення законів, направляли на роботу до західних областей. Це призводило до повного беззаконня, свавілля, яке творилося у регіоні (Сергійчук, 1996: 14). Наприклад, 26 червня 1944 року на посаду помічника прокурора Чернівецької області було призначено тричі судимого громадянина, до того ж два останніх покарання на момент призначення він не відбув (Білас, 1994: 268).

Внаслідок такого вмілого добору спеціалістів в органах прокуратури західних областей створилася обстановка справжньої антизаконності. До речі, сам наглядовий орган – прокуратура не відзначалася якісною відмінністю від органів МВС і МДБ. У жовтні 1946 року за зловживання службовим становищем і систематичне привласнювання майна, вилученого в арештованих громадян, був усунений з посади прокурор Дрогобицької області (Білас, 1994: 268). А голова Військового трибуналу Петров відверто порушував «соцзаконність» навіть проти колишніх працівників МВС, вибиваючи з них покази (під час судових засідань вони зізналися, що свідчення від них отримували через тортури) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90. Спр. 49. Арк. 32). Серйозною причиною беззаконня з боку представників окупаційної влади було те, що вони відчували повну безкарність за свої злочини.

Протягом 1945 – 1946 рр. в Івано-Франківській області лише офіційно було зафіксовано 210 фактів «порушення соціалістичної законності», однак за це до кримінальної відповідальності було притягнуто лише 8 осіб. Решта епізодів були лише дисциплінарними покараннями (Білас, 1994: 268; Український національно-визвольний рух ..., 2010: 8). Всього, лише за офіційними доповідними райпрокурорів Дрогобицької області, станом на 6 червня 1945 р. зафіксовано 27 випадків порушення «соцзаконності», у тому числі органами НКВС – 18 та 8 – органами НКДБ (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 157зв.). Із справ про порушення «соціалістичної законності» за період з 1 січня до 1 липня 1945 р. 40,9 % – це справи про самовільні розстріли, 18 % – побиття й інші злочини проти особи, 22,7 % – незаконне заволодіння майном, 9 % – застосування фізичних методів впливу під час слідства, 9 % – незаконні арешти та обшуки (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6.

Спр. 46. Арк. 230). Найбільше, 75 %, «революційну законність» порушували працівники НКВС, передусім у Славському і Підбузькому районах, а по лінії НКДБ у Турківському районі (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 233). Загалом у Дрогобицькій області за січень–липень 1945 р. було здійснено 125 порушень «соцзаконності» (Літопис УПА. Нова серія. Т. 4, 2002: 473–474). Тільки в 1946 р. до кримінальної та адміністративної відповідальності було притягнуто у 49 справах 72 особи, з них передано до суду 22 особи. У 1947 р. притягнуто 8 співробітників за порушення «соцзаконності» у 5 справах. З них передано до суду Військового трибуналу 2 особи (ГДА СБУ. Ф. 2 ББ. Оп. 90 (1951). Спр. 49. Арк. 53).

Всього за період від часу визволення по грудень 1944 р. тільки у Дрогобицькій області було притягнуто 42 співробітників НКДБ до відповідальності в дисциплінарному порядку (з них 3 зловживання службовим становищем, 23 халатне ставлення до службових обов'язків, 12 п'янство і морально-побутове розкладення, 2 хуліганство, 2 інші проступки) (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 609. Арк. 10). Однак статистика і констатація фактів нічого не давали, порушення тривали. За період з червня 1944 р – по 15 березня 1945 р. було здійснено 72 злочини (3 зловживання службовим становищем, 35 халатне ставлення до службових обов'язків, 22 п'янство, 2 хуліганство, 10 інші) (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 608. Арк. 28).

У першому кварталі 1945 р. особливою інспекцією ОК УНКДБ Дрогобицької області у дисциплінарному порядку притягнуто до відповідальності 37 співробітників УНКДБ і периферійних органів (14 халатне ставлення до служби, 2 порушення революційної законності, 1 прояв бязгузтва, 2 хуліганство, 10 п'янство і моральний розклад, 2 втрата зброї, 6 інші проступки). З них винесено вироки по адміністративній лінії на 33 осіб, на решту 4 співробітників матеріали направлені в НКДБ УРСР для розслідування (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 605. Арк. 1зв. 2, 15). У 2 кварталі 1945 р. особливою інспекцією ОК УНКДБ Дрогобицької області всього до відповідальності у дисциплінарному порядку притягнуто 43 співробітники УНКДБ і периферійних органів НКДБ та до кримінальної відповідальності 7 осіб (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 605. Арк. 28).

Загалом у 1946 р. всього було притягнуто до кримінальної і адміністративної відповідальності по 49 справах 72 особи, із них передано у суд 22 особи. У тому числі: 1 квартал кримінальні (5 справ, по яких проходило 6 співробітників), адміністративні (13 справ, по яких проходило

19 співробітників), 2 квартал кримінальні (6/7), адміністративні (7/11), 3 квартал кримінальні (5/9), адміністративні (12/19), 4 квартал (-/-), адміністративні (1/1). Підсумок: кримінальні 16/22, адміністративні 33/50 (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90. Сп. 49. Арк. 53).

В Тернопільській області упродовж квітня-серпня 1947 р. за порушення дисципліни та «соціалістичної законності» з боку особового складу РВ МВС, до адміністративної відповідальності притягнуто 10 начальників та 10 заступників начальників РВ, а з особовим складом РВ проведено шестигодинні виховні бесіди (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 861. Арк. 11).

У 1947 р. ВТ за скоєння військових злочинів було засуджено 192 офіцерів, сержантів і особового складу прикордонних відділів УМДБ, УМВС і міліції, скоєння інших злочинів – 36 осіб (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 26). До військовослужбовців, засуджених у 1947 р., ВТ застосовував такі міри покарання: присуджені до умовної відповідальності – 9 осіб; направлені у дисциплінарні батальйони – 19 осіб; засудження до 3 років – 60 осіб; до 5 років – 45 осіб; до 10 років – 32 особи; на 10 років – 22 особи; до 25 років – 5 осіб. Всього 192 особи (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 27). У 3 кварталах 1948 р. у провадженні ВТ знаходилися 224 кримінальні справи, з яких розглянуто з винесенням вироку 183 справи, відправлено на дослідження 9 справ, передано по підсудності 2 справи і 30 справ знаходилися у залишку (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 143). За злочини про порушення так званої «соцзаконності» у 2 кварталах 1948 р. було засуджено 23 особи (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 150). У 3 кварталах 1948 р. було суджених 14 (93,3%) військовослужбовців на термін від 10 до 25 років (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 151).

За даними прокурорів областей УРСР, у січні 1948 р. було задокументовано 53 випадки правопорушень, вчинених 68 працівниками МВС, МДБ і військовослужбовцями військ МВС та МДБ. Скоєно злочинів у січні 1948 р.: 9 у західних областях, 7 – у східних, 3 – збройні сили. Разом 19 або 35% (Повоєнна Україна ..., 2010: 187); злочини, скоєні в попередні місяці, але викриті в січні 1948 р., 13 – у західних областях, 14 – у східних, 7 – збройні сили. Разом 34 або 64,2%. Разом у західних областях – 22 /41,5%, у східних областях – 21/39,7%, збройні сили – 10/18,8%. Разом 53 або 100%. Таким чином, дані свідчать про тенденцію зростання злочинів: у порівнянні з попереднім місяцем (в якому був 51 випадок) загальна кількість злочинів збільшилася на 2, а кількість

злочинів із попередніх місяців, але викритих у січні 1948 р. збільшилася на 2 випадки (у грудні 1947 р. їх було 32, у січні 1948 р. – 34). Усього викрито злочинів у січні 1948 р.: Станіславській – 8 по МВС, 2 МДБ; Дрогобицькій – 2 по МВС, 0 МДБ; Разом 16 по МВС, 6 МДБ. У тому числі, скоєних у 1948 р.: Станіславській – 3 по МВС, 0 МДБ; Дрогобицькій – 2 по МВС, 0 МДБ. Разом 9 по МВС, 0 МДБ. Тобто найбільше порушень відбувалося у Станіславській, Тернопільській та Рівненській, а ще по структурі МВС (Повоєнна Україна ..., 2010: 188). Станіславській – 6 вбивств та поранень; 0 незаконні затримання і побиття; 0 гвалтування, 3 крадіжки, 0 незаконні вилучення майна; 1 інші злочини; відповідно Дрогобицька – 1/1/0/0/0. Разом 8/36,4% вбивства та поранення; 7/31,8% незаконні затримання побиття; 1/4,5% гвалтування, 3/13,7% крадіжки, 1/4,5% незаконні вилучення майна; 2/9,1% інші злочини. Отже, ці дані свідчать, що найбільш поширеними видами правопорушень залишалися вбивства, поранення, побиття, що складало 15 випадків, або 68,2%. Характерною ознакою цих злочинів було те, що з 22 порушень (23 порушники) 11 здійснювалися п'яними співробітниками МВС. За посадовим статусом означені 23 порушники розподілялися: заступник начальника райвідділу – 1 (або 4,3%), оперуповноважених – 9 (39,1%), дільничних уповноважених – 7 (30,5%), міліціонерів – 6 (26,1%); за партійною приналежністю: членів і кандидатів ВКП (б)У – 10 (або 43,5%), членів ВЛКСМ – 3 (13%), безпартійних – 10 (43,5%) (Повоєнна Україна ..., 2010: 189). Всього за 1946 – 1947, 1 квартал 1948 р. – 214 злочинів, з них 1946 р. – 17, 1947 р. – 159, 1 квартал 1948 р. – 38. У Дрогобицькій області – 15/0/11/4; Закарпаття – 4/0/4/0; Станіславська – 11/1/6/4; Чернівецька – 4/0/3/1 (Повоєнна Україна ..., 2010: 232).

Порушення «соціалістичної законності» мали місце і надалі. Так, за 1949 р. у західних областях УРСР тільки за офіційними даними мали місце 29 випадків порушення «соцзаконності» та інших злочинів, здійснених працівниками репресивно-каральних органів і пов'язаних з вбивством місцевих мешканців, зокрема, 7 – працівниками органів МДБ, 17 – органів міліції, 5 – військовослужбовцями ВВ МДБ (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 59. Арк. 13). Крім того, мав місце 21 випадок незаконного застосування зброї з боку працівників органів міліції західних областей УРСР, в результаті яких було поранено 21 особу (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 59. Арк. 13).

Загалом була тенденція до зменшення порушення «соціалістичної законності» у наступні

роки у всіх західноукраїнських областях. Наприклад у Івано-Франківській області 1950 р. порушення радянської законності зменшилася на 42% у порівнянні із 1949 р. У 1950 р. відбулося всього 116 порушень, в тому числі: а) 16 вбивств; б) 50 побиттів громадян; в) 14 незаконних обшуків і вилучення майна; г) 5 неосновне затримання громадян; д) 31 інше порушення.

Аналізуючи проступки і порушення за 1 і 2 квартал 1952 р., самі чекісти констатували, що у цілій Дрогобицькій області кількість порушень і аморальних проявів серед особового складу міліції після рішення бюро обкому КП(б)У майже не змінилося. Так, якщо у 2 півріччі минулого року мали місце 103 аморальні прояви і порушення службової дисципліни з боку 5,3% особового складу, то в першому півріччі 1952 р. – 92 порушення, тобто з боку 5% особового складу. Якщо в 4 кварталі 1951 було 55 аморальних проявів і порушень дисципліни (2,9% особового складу), то в 1 кварталі – 52 (чи 2,8%) і в 2 кварталі – 40 (чи 2,2%). За видами порушень: 35 випадків п'янства (1 квартал – 28, 2 квартал – 7), 14 випадків халатного ставлення до виконання службових обов'язків (7/7), 10 порушень постової служби (6/4), 7 порушень радянської законності (3/4), 4 самовбивства і спроби до цього (2/2), 2 незаконних застосування зброї із пораненням (1/1), 4 крадіжки, присвоєння, розтрата (3/1), 5 випадків грубого і неуважного ставлення до громадян (0/5), 10 – інші (1/9). Всього 92 (52/40). Як бачимо деяке, хоча і незначне, зменшення кількості порушень у другому кварталі відбулося головним чином за рахунок другоступневих видів порушень, менше підлягаючих обліку, інші серйозні порушення навпаки збільшилися (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 295. Арк. 11).

Самі чекісти (28 травня 1945 р.) змушені були визнати, що постійно збільшувалося число випадків порушення «соціалістичної законності» із сторони бійців (ВБ і ГОПП), які знаходилися в районах і селах, констатуючи, що проти такого стану речей більшість райпрокурорів не вели боротьби. Порушення «соцзаконності» набрало значних масштабів, і щоб хоч якось усунути ганебне явище, пропонувалося кваліфікувати як військові злочини (ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7. Арк. 59). Проте відносно суворі заходи не давали відчутного результату.

Серйозною причиною беззаконня з боку представників силових структур була кругова порука, а відповідно те, що особливі інспекції НКВС і НКДБ спеціально затягували із розслідуванням справ працівників, які вчинили злочин, безкар-

ність (або не співмірність покарання щодо вчиненого злочину). Так, особливою інспекцією УНКВС Дрогобицької області 25 квітня 1945 р. не було закінчено слідство на співробітника Славського РВ НКВС Ухалкіна, хоча злочин ним був скоєний 30 грудня 1944 р. (у нетверезому стані, вийшовши з приміщення РВ НКВС, відкрив хаотичну стрільбу і вбив дружину бійця ВБ, яка йшла у приміщення НКВС до свого чоловіка. Начальник РВ НКВС замість того, щоб прийняти міри по відношенню до Ухалкіна, заарештував бійця Борисова і вилучив у нього все майно, частину якого присвоїли співробітники РВ НКВС) (Іваненко, Якунін, 2006: 279; Сергійчук, 1996: 300; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 49).

2. Основні напрямки порушення «соціалістичної законності»

Загалом у проблемі порушення «соціалістичної законності» можна виокремити декілька напрямків: незаконні затримання і утримання під вартою, використання заборонених методів ведення слідства, самовільні розстріли та вбивства, пограбування, вилучення і присвоєння майна, ганебні поведження, побиття, гвалтування, хабарництво, самогубства, перестрілки між працівниками репресивно-каральної системи, поранення, тортури, тощо.

– *незаконні затримання і утримання під вартою*, які, звичайно, супроводжувалися пограбуванням, побиттям. З 1 січня по 15 червня органами МВС Дрогобицької області було затримано 3591 особу, з яких заарештовано лише 829. Решта, 2762 особи, були затримані безпідставно (Білас, 1994: 647). До речі, з метою усунення зазначених недоліків пропонувалось спрямувати у відділ ББ п'ять досвідчених слідчих з міліції. Заступника начальника УНКВС підполковника держбезпеки В.В. Васильєва було зобов'язано надати допомогу слідчому відділенню ББ (начальник – старший лейтенант держбезпеки Горнін) (Поліковський, 1997: 78).

Аналогічна ситуація мала місце і в інших областях. Так, станом на 9 лютого 1946 р. перевірка у Рахівській окрузі Закарпатської області встановила факти грубого порушення революційної законності із сторони Окружного комітету, органів прокуратури і суду, які виявилися у незаконних масових притягненнях селян до кримінальної відповідальності за невиконання трудових повинностей. Так, народний комітет, не з'ясувавши причини невиконання населенням трудовогужової повинності, передав окружному прокурору списки на 400 селян для притягнення до кримінальної відповідальності. На основі цих

списків прокурор Ващук і народний суддя Половага почали масові судові процеси проти селян. Без будь-якого попереднього розслідування їх викликали групами по 15-20 осіб і судили. Багато з них на початку судового процесу навіть не знали причин виклику в суд. В результаті масового притягнення селян до судової відповідальності, серед них виявилися навіть особи, які через свій похилий вік та інші поважні причини трудгужповинностям не підлягали (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 3. Арк. 249–250).

З-поміж причин незаконних ув'язнень і затримань називали те, що саме керівництво спецорганів не перевіряло первинні дані на основі слідства, поспішно намагалося провести масові арешти і через тортури змусити заарештованих взяти на себе неіснуючу провину (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 134). Факти незаконних затримань і ув'язнень мали місце протягом усього періоду становлення та функціонування радянської влади у західноукраїнському регіоні (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 603. Арк. 9; Спр. 605. Арк. 9зв.; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 51).

– **використання заборонених методів ведення слідства.** відсутність дисципліни була одним із елементів, які породжували злочинність. Для підвищення рівня дисципліни всі вироки (за злочинами працівниками НКВС, НКДБ, міліції і військовослужбовців військ НКВС), які виносив ВТ видавалися відповідними наказами і оголошувалися всьому особовому складу. Копії вироків висилалися ВТ і начальникам прикордонних військ українського округу по справах їхніх військовослужбовців. Однак всі спроби підняти дисципліну не мали успіху.

У системі репресивно-каральних органів витворилася ситуація повного беззаконня, тотальних порушень дисципліни, неодмінним елементом яких були постійні побиття, знущання над ув'язненими. Причому, це дозволяли собі як звичайні рядові працівники, так і керівники відділів. Так, Дмитро Камінський на слідстві давав покази про свою приналежність до ОУН, від яких потім відмовлявся. Били його начальник 2 відділу УНКДБ Івано-Франківської області підполковник державної безпеки Марченко і заступник начальника відділення 2 відділу старший лейтенант державної безпеки Макаров (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 131).

3 травня 1945 р. на засіданні бюро Дрогобицького обкому КП(б)У обговорювалося питання про порушення так званої «соцзаконності» начальником Турківського РВ НКДБ І. Дубовиком, старшим оперуповноваженим А. Сергєєвим, які в

процесі ведення слідства застосовували до затриманих фізичні засоби впливу. Крім того, Дубовик дав санкцію на арешт шести ні в чому не винних осіб, яких було побито. За це Дубовику і Сергєєву було винесено лише догану. Невдовзі співробітники Турківського РВ НКДБ самовільно розстріляли 2 особи (ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 145–146).

7 січня 1949 р. у село Нижні Ворота Воловецького округу прибув червоноармієць 311 полку зв'язку військ МДБ Іван Сальков із території Дрогобицької області до солдат 437 поста (цього ж полку) із метою товариської зустрічі. Будучи у селі Нижні Ворота, І. Сальков у нетверезому стані 7 січня 1949 р., приблизно о 22.00, зайшов у сільський клуб, де у цей час демонструвалася кінокартина для мешканців села, і кинув ручну гранату. В результаті вибуху 12 громадян с. Нижні Ворота отримали незначні поранення (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 11. Арк. 55–56).

Не допомагали спеціально відряджені оперативні працівники міністерства із метою перевірки фактів порушення радянської законності (значна частина фактів про які писав прокурор підтвердилися, окремі лише частково), які були в УМДБ західних областей УРСР, вказаних у листі військового прокурора військ МВС Українського округу (від 6 липня 1948 р. №2/004859) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1953). Спр. 8. Т. 5. Арк. 322–323).

Водночас потрібно сказати, що із роками спецоргани все-таки почали ретельніше вести слідство. Прокурори військового округу краще стали відноситися до справ засуджених, деякі справи поверталися знову у слідчі органи, а ув'язнені звільнялися. Від слідчих органів вимагали ґрунтовніших доказів націоналістичної діяльності. Володіючи цією інформацією, націоналісти рекомендували свідкам не давати слідчому і суду ніяких показів. Зазначали, при цьому, що судять енкаведистів за порушення «соціалістичної законності». Ці обставини потрібно було врахувати і після кожного такого випадку писати скарги прокурорам на грабежі і катування емведистів, як можна більше «компроментувати цих злодіїв» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 18. Арк. 344).

– **самовільні розстріли та вбивства.** Особливо ганебним явищем були самовільні, безпідставні розстріли захоплених націоналістів, заплідзених у співпраці із визвольним рухом, навіть звичайних мирних осіб (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 25. Арк. 58).

Начальник Сторожинецького районного відділу НКВС Чернівецької області видав наказ, яким попереджав повстанців про те, що в разі

їхнього невиходу до 1 жовтня 1944 року з лісу, місцеві жителі будуть розстріляні. 17 жовтня цей наказ було приведено до виконання: на околиці Сторожинця відбувся прилюдний розстріл трьох мирних мешканців цієї околиці у присутності їхніх дітей та рідних. Унаслідок цих вакханалій населення Сторожинця почало масово тікати до Румунії: з 17 по 20 жовтня втекло 16 сімей (Білас, 1994: 263).

Аналогічні факти безпідставного розстрілу мирних жителів мали місце в інших районах Дрогобицької, Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької областей. Зрозуміло, що така «суворість» закону до працівників сприяла здійсненню злочинів.

Не допомагали боротися із порушеннями і періодичні партійні наради. Часто під час своєї роботи працівники здійснювали декілька порушень. Так, на районних партійних зборах Городенківського району Івано-Франківської області (5 серпня 1946 р.) розглядали питання порушення окремими членами соціалістичних законів. З них наводився приклад старшого оперуповноваженого міліції Герасименка, який під час допитів бив затриманих у КПЗ. Партієць Савіцький у стані сп'яніння застрелив невинного громадянина, після цього його заарештували і почали вести слідство. На захист себе і своїх і підлеглих начальник РВ МДБ сказав, що «порушення радянських законів є компрометацією радянської влади», не забув відзначити, що всі випадки порушень радянської законності в органах МДБ були у більшості при начальнику РВ МДБ Захарові (ДАІФО. П-12. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 50зв.).

– *пограбування*. Ще більшою проблемою стали постійні пограбування, які охопили усі області, а в окремих регіонах стали серйозною проблемою, яку не могла вирішити прибула адміністрація. Так, чекісти писали, що із прибуттям і розміщенням військових частин 52 армії і прикордонних військ на території Дрогобицької області із серпня по 20 жовтня зареєстровано значну кількість випадків, коли бійці і офіцери ЧА п'янівучи, порушували радянську законність, займалися мародерством, руйнували будинки і навіть поводили контрреволюційну агітацію серед мешканців (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 105зв. 106; Спр. 97. Арк. 170–172; Спр. 609. Арк. 75–76, 79–130; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 48, 50, 57, 60, 62, 297–300, 323). Проблема набрала суттєвих масштабів та охопила усі регіони, про що, наприклад, в окремих місцях дислокації різних підрозділів радянська влада навіть видавала спеціальні постанови про мародерства і незаконні присвоєння

речей, цінностей, зброї рядовим і сержантським складом 237 і 240 ОСБ 19 СБ ВВ НКВС (Чернівецької області) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65. Спр. 4. Арк. 183).

Група агентів-бойовиків Хустського окривдділу МДБ Закарпатської області в складі Михайла Антона, Філіпа Антон, Петра Лемка, Василя Тегза під керівництвом агента-бойовика Кармелюка протягом 1948 р. на території округу під видом ОУН здійснила 13 збройних пограбувань, в ряді випадків тяжко побивши потерпілих. При цьому використовували зброю, отриману в Хустському окривдділі МДБ (Білас, 1994: 176).

Проблема пограбувань набрала серйозних масштабів і призвела до того, що про неї доповіли народному комісару державної безпеки СРСР В. М. Меркулову, народному комісару державної безпеки 3 рангу Савченку (від заступника начальника 2 управління НКДБ СРСР комісар державної безпеки Родіонов). 5 червня 1945 р. направляв висновок про незаконні вилучення і використання речей і цінностей, заарештованих окремими працівниками УНКДБ Івано-Франківської області. Для вирішення проблеми вважалася за необхідне командувати до неї слідчого особливої інспекції і співробітника АХФУ НКДБ УРСР для ретельного розслідування фактів про незаконне вилучення і присвоєння співробітниками УНКДБ речей і цінностей заарештованих (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 92. Спр. 52. Арк. 31).

Розслідування встановило, що контроль і облік майново-матеріальних цінностей, вилучених у заарештованих, був організований незадовільно. Мали місце поодинокі випадки, коли речі заарештованих вилучалися до рішення судових органів, і окремі працівники УНКДБ, будучи особисто зацікавлені, довідуючись про наявність необхідних їм речей, вилучали їх і забирали собі в особисте користування. Так, у заарештованої за антирадянську агітацію Г. І. Яжемської зам. начальника 2 відділу УНКДБ, майор державної безпеки Рибалков вилучив і перевіз до себе на квартиру м'який диван, 6 м'яких стільців, настінний годинник, килим і крісло. Рибалков ці речі перевіз до себе на квартиру із дозволу колишнього заст. начальника УНКДБ, підполковника держбезпеки Павленка. Речі заарештованої Яжемської перевіз до себе на квартиру також заступник начальника 2 відділу УНКДБ, капітан держбезпеки Качур (шафу, письмовий стіл, дерев'яну канапу, 2 стільці, дзеркало). Ці речі Качур взяв із дозволу начальника УНКДБ, полковника Михайлова. Частину речей (ліжко, гардероб, стіл, швейну машинку, костюм жіночий та ін.) взяв собі оперуповноважений 3 відділення 2 відділу УНКДБ, мл. лейтенант держбезпеки Вере-

щак, у провадженні якого знаходилася справа за звинуваченням Яжемської (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 92. Спр. 52. Арк. 32). Частина речей, вилучених у заарештованих, використовувалася для облаштування конспіративних квартир і гардеробу. Відсутність належного контролю і обліку давала можливість окремим працівникам займатися присвоєнням матеріальних цінностей. УНКДБ було вилучено 12 приймачів, однак вони ніде не оприходовані, в наявності на складах їх нема, а кому вони роздані, невідомо. До речі, незаконне захоплення майна мало іншу сторону медалі. В складних матеріальних умовах вони породжували нездорову обстановку в колективі (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 92. Спр. 52. Арк. 33–34).

1947 р. у Кіцманському р-ні Чернівецької області відбулася серія пограбувань, яку здійснювала група із 3 працівників УМДБ: син члена Чернівецького обласного суду, Константин Гребнев (1918 р.н.), працював начальником постачання артілі «1 травня», колишній завскладом УМДБ; Володимир Пицєпа (1927 р.н, член ВЛКСМ, матрос перебував у короткотерміновій відпустці), його мати працювала членом Чернівецького обласного суду; Микола Облогин (1925 р.н., член ВЛКСМ), вахтер слідчого відділу УМДБ; Єфим Титорович (1923 р.н., кандидат у члени ВКП(б)), вахтер УМДБ; Константин Філіпов (1924 р.н.), колишній радіооператор УМДБ; Степан Існюк (1915 р.н.), водій УМДБ; Леонід Сидоров (1919 р.н.), водій артілі «1 травня» (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 105). Організатором групи був К. Гребнев (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 105 зв.).

6 вересня 1947 р. в с. Мишківці Гусятинського району Тернопільської області два уповноважених Гусятинського РВ МВС за відсутності господарів, під приводом пошуку криївки, провели незаконний обшук в одному із помешкань. В результаті схрону не знайшли, натомість вилучили 53 одиниці чоловічого, жіночого та дитячого одягу, 25 метрів мануфактури, 2 метри шовкового полотна, 6 метрів домотканого полотна загальною сумою 21830 крб. Коли господар помешкання став вимагати пояснень та повернення вилученого майна, зустрівши одного із уповноважених у с. Васильківці, то міліціонер закрив селянина у підвалі та тримав там 13 діб. А у селі Ярчівці Зборівського району 4 бійці місцевого винищувального батальйону грабували місцевих селян під виглядом проведення операцій по боротьбі з оонівським підпілля. Крадені речі продавали на ринку, а отримані кошти ділили між учасниками групи (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. арк. 4, 21).

В с. Горожанка Монастирського району 29 жовтня 1947 р. після проведення акції виселення родин учасників ОУН та УПА, два оперуповноважених Монастирського РВ МВС в одному із господарств застрелили свиню, та завантаживши її на воза поїхали до м. Монастирськ, де розділили поміж себе тушу тварини (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. Арк. 84).

Окрім цього, потрібно сказати, що із другою більшовицькою окупацією збільшується число кримінальних злочинів. Аналізуючи соціальний склад осіб, які здійснили кримінальні злочини, чекісти відзначили, серед них особи, які прибули із східних областей за продуктами харчування, кримінально-гастролюючого елемента, грабежі і вбивства за рахунок окремих морально нестійких військовослужбовців частин, які дислокувалися на території (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 24).

– *ганебні поводження*. До речі, це не була особливість західноукраїнських областей, аналогічні злочини вчинялися по усіх західних областях УРСР (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 123, 131–133, 240). Проблеми викали у контексті періодичних конфліктів між різними військовими частинами. Так, на території Яремчанського р-ну дислокувалася військова група 131 залізничного будівельного батальйону, яким командував підполковник Устинов. За час перебування із 1944 р. бійці і окремі офіцери вказаної частини порушували «соцзаконність», натомість керівництво не тільки не присікало це, але й заохочувало злочини. Серед них: бійці у стані оп'яніння вривалися у громадські місця, погрожували зброєю співробітникам РВ НКВС і бійцям прикордонної комендатури 112 прикордонного відділу і проводили безцільну стрільбу, при цьому руйнували будинки, відмовлялися підпорядковуватися представникам місцевих органів влади (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107. Спр. 1. Арк. 190 – 190зв.).

Як зазначено у документах Тернопільського обкому КП(б)У, восени 1944 р. «часто військовослужбовці райвоенкоматів під час проведення мобілізаційних заходів, та члени радянського активу, їдучи селами відкривали хаотичну стрільбу запальними кулями, від чого часто спалахували селянські садиби» (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 87).

26 грудня 1947 р. трьох бійців гарнізону військ МДБ с. Дичків Великобірківського району Тернопільської області відрядили до лісу за дровами у лісгосп с. Романівка. Бійці в дворі лісника застрелили собаку, після чого набравши у лісі дров пішли в с. Романівка де напившись горілки

вчинили стрілянину. На виїзді з села, бійці обстріляли приміщення школи. Проїжджаючи через с. Великі Бірки обстріляли будинок в якому мешкав секретар РК і поїхали в с. дичків. Згадані бійці 4 грудня 1947 р. в с. Великі Бірки після організованого учнями місцевої школи концерту з нагоди дня Сталінської конституції, в приміщенні клубу вчинили погром під час концерту (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. Арк. 32, 33).

25 листопада 1950 р. в с. Вербівка Коропецького району Тернопільської області дільничий міліціонер добре хильнувши самогону пішов у клуб на танці. Під час масової бійки з табельного пістолета поранив двох осіб (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1790. Арк. 16).

– **побиття.** У Чернолицькому р-ні заступник райуповмінзагу Дрошдов у селі Поточище незаконно відбирав зерно і муку, бив громадян, за що був притягнений до кримінальної відповідальності (ДАІФО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 558. Арк. 13).

– **гвалтування.** Одночасно з іншими видами злочинів чекісти особливо часто займалися гвалтуваннями. Реальні цифри відновити неможливо, оскільки вони ретельно приховувалися та замовчувалися. Однак масштаби проблеми не дозволили їй цілковито замовчати. Більше того, сучасні дослідники стверджують, що часто проводили цілеспрямовано арешти жінок для подальшого гвалтування. Так, Т. Строкач підкреслював, що серед заарештованих НКВС та НКДБ жінки складають 60 %. Документи ОУН відзначали, що після арешту майже всі дівчата ставали хворими на венеричні недуги (Український національно-визвольний рух..., 2010: 9).

Зокрема, 28 жовтня 1944 р. з метою ліквідації відділу УПА в с. Кривче-Заліще Борщівського району Тернопільської області, направили військову частину під командуванням майора Осмолова. По дорозі бійці забрали дві каністри спирту із спиртзаводу с. Бабинці. Влаштувавши масову п'янку, бійці не лише зірвали операцію, але і згвалтувати чимало жінок у зазначених селах (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 294. Арк. 1).

– **хабарництво.** Потрібно відзначити про ще один вид порушення «соцзаконності», притаманний радянській системі, – хабарництво, що, до речі, розвалювало саму систему зсередини. Це явище мало місце протягом усього періоду її існування і охоплювало усі сфери життя. Чи не вперше ми довідуємося про це із матеріалів кінця листопада 1944 р., за якими працівники Самбірського районного військового комісаріату і призовної комісії займалися незаконними звільненнями від військової служби військовозобов'язаних,

беручи за це великі хабарі. Чекісти з'ясували, що члени призовної комісії на чолі із начальником 2 частини РВК Пендуриним систематично звільняли військовозобов'язаних, а за це отримували хабарі (як продовольчими речами, так і грошима). До цієї справи були причетні практично всі працівники: голова призовної комісії Іван Пендурин; завідувач Самбірським районним оздоровчим відділом і голова медкомісії при РВК Марія Литвинова, а також лікарі, секретарі і навіть технічні працівники. Для перевірки роботи РВК була створена нова комісія, яка переглянула осіб, раніше визнаних непридатними до служби у ЧА і встановила факти масового звільнення військовозобов'язаних. Тільки по одному населеному пункту Бісковичі було незаконно звільнено від служби 35 осіб, що складає 80% від усіх, хто підлягав призову (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 7 – 10; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп.6. Спр. 29. Арк. 14 – 15зв.). Діяла ціла схема, у якій кожен мав свою функцію і виконував роль. Окремі працівники, переважно технічні, займалися «обробкою» призовників, роз'яснювали їм можливість звільнення від служби і виступали посередниками (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 29. Арк. 17). Подібні явища звільнення військовозобов'язаних мали місце в інших районних військових комісаріатах.

За період із 1944 р. по 1 січня 1946 р. у Дрогобицькій області притягнуто до кримінальної відповідальності 19 осіб як хабарників, які незаконно звільняли осіб від служби (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 121. Арк. 54зв.).

У 4 кварталі 1947 р. в Тернопільській області за хабарництво притягнуто до кримінальної відповідальності двох працівників МДБ. Зокрема, уповноважений Великобірківського РВ МВС отримав від жителя с. Смолянка Великобірківського району 4550 крб. за звільнення арештованого чоловіка. ДАТО. За подібних обставин, оперуповноважений Монастириського РВ МВС отримав за звільнення арештованого 12 000 крб. (ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157. арк. 1, 2).

– **самогубства, перестрілки між працівниками репресивно-каральної системи.** Наслідком безкарності, всюдозволеності, був низький рівень дисципліни, постійне зловживання алкоголем, відсутність контролю за порушеннями, а також значна кількість самогубств.

6 травня 1944 р. в с. Капустиці Збаражського району Тернопільської області поранено завідувача Райторгвідділом, який займався розповсюдженням білетів Третьої Державної військової позики. Поранили його військові що проїжджали повз на вантажному автомобілі в супроводі двох

міліціонерів. Як згодом з'ясувалося, згадані бійці в нетверезому стані вели хаотичну стрільбу під час руху свого автомобіля (ДАТО. Ф. П-49. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 16).

30 червня 1945 р. у своєму службовому кабінеті РВ НКДБ покінчив життя самогубством (вистрілом у скроню) начальник Стрільківського РВ НКДБ, капітан державної безпеки Василь Андрусенко. Розслідування встановило, що співробітники РВ НКДБ у сімей підпільників неодноразово відбирали овес для коней райвідділу. Більше того, особисто В. Андрусейко виїжджав у с. Гвоздець, де в одного із місцевих мешканців відібрав чоловічі штани і полотно, із якого пошив собі матрац. Із цього питання неодноразово викликався у РК КП(б)У (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 606. Арк. 22–23; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 170–171). У процесі розслідування було встановлено, що В. Андрусенко до службових обов'язків відносився халатно, своєю роботою у західних областях УРСР був невдоволений, неодноразово виявляв упадницькі настрої і систематично пиячив. В УНКДБ Дрогобицької області прибув у жовтні 1944 р. Наказом наркома державної безпеки УРСР 31 червня 1944 р. за розвал роботи у Балаклеєвському РВ НКДБ В. Андрусенко був заарештований в адміністративному порядку на 15 діб без виконання службових обов'язків, після чого відділом кадрів НКДБ УРСР направлений у розпорядження УНКДБ Дрогобицької області. Тобто відкомандировані кадри мали не тільки низький професійний, але й морально-етичний рівні жоден керівник із східних областей УРСР не бажав відправляти кращих працівників у західні області УРСР. Прибувши в область, В. Андрусенко був призначений спочатку старшим оперуповноваженим 2 відділу УНКДБ, а потім начальником Стрільківського РВ НКДБ. За період роботи у Дрогобицькій області двічі піднімав питання перед відділом кадрів УНКДБ про свій виїзд із області через хворобу. У зв'язку з цим направлявся на лікарську комісію при санчастині УНКДБ Дрогобицької області і два рази був признаний придатним для роботи в органах НКДБ в умовах західних областей УРСР (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 606. Арк. 24–25; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 172–174).

Перевірка стану військової дисципліни у штабі 3 стрілкового батальйону 215 сп 82 сд ВВ МДБ Українського округу (дислокувався у м. Рожнятів Станіславської області) виявила ряд серйозних порушення військової дисципліни серед керівного складу штабу. Викриті факти порушень дисципліни були отримані в результаті бесід із опера-

тивним складом і деякими офіцерами, особливо з оперуповноваженим контррозвідки ВВ МДБ Українського округу лейтенантом Хаснутдиновим, який оперативно обслуговував цей район (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 13). Так, командир 3 сп 215 сп майор Павло Федорович Лисенко (1913 р.н, с. Баране-Поле Богуславського р-ну Київської області, член ВКП(б) (1941), освіта 7 кл.) на посаду командира був призначений у серпні 1946 р., прибув із військ МДБ, які дислокувалися у Німеччині. Будучи командиром окупаційних військ, у Німеччині він систематично пиячив, вів розгульний спосіб життя, особовим складом не займався, внаслідок цього у батальйоні з'явилось багато аморальних проявів. За бездіяльність і пияцтво у 1946 р. майор П. Лисенко Військовим трибуналом був засуджений умовно до 2 років позбавлення волі із зняттям із займаної посади. У зв'язку з цим рішенням суду був відкомандирований у розпорядження відділу кадрів ВВ МДБ Українського округу. Проте, не дивлячись на рішення суду, його було знову призначено командиром батальйону (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 14). Відновившись на посаді командира 3 сп 215 сп, майор П. Лисенко продовжував пиячити, вчиняти аморальні вчинки і халатно ставитися до виконання службових обов'язків, зокрема, пиячив як у громадських місцях, так і в робочому кабінеті батальйону, вимагав гроші від підпорядкованих йому офіцерів, брав у борг буфетах і чайних м. Рожнятова. Водночас підтримував інтимні зв'язки із місцевою мешканкою Поліною Темною, на цьому ґрунті у його власній сім'ї відбувалися конфлікти (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 15–17).

Дехто навіть після звільнення з роботи продовжував злочинну діяльність. Так, у спецдонесенні (листопад 1949 р.) секретаря Богородчанського РК КП(б)У секретареві Станіславського обкому КП(б)У зазначалося, що у районі проживав колишній начальник РВ МДБ Сиромятніков, який, не маючи засобів для існування, часто займається вимаганням. Наголошувалося на потребі переселити порушника, оскільки це могло негативно вплинути на роботу райвідділу МДБ, у якого і без того був неопозитивний імідж (Український національно-визвольний рух ..., 2011: 411).

Об'єктивно зазначимо, що формальні засудження і покарання були швидше вимушеним кроком, щоб, по-перше, хоч якось вгомонити морально деградований контингент працівників, по-друге, зупинити дискредитацію в очах населення всієї радянської адміністрації, яка і так не користувалася підтримкою місцевих, більше того,

ставала ненависна (через загарбницьку поведінку) для усіх мешканців регіону.

До речі, самі чекісти, очевидно, тішили вище керівництво порівняльними звітами порушень «соціалістичної законності» із попередніми роками та констатували зменшення негативних явищ. Облпрокуратура, як правило, повідомляла вищі органи тільки про надзвичайні події, залишаючи в стороні випадки нібито незначних порушень у той час, як, по суті, вони були серйозними. Тобто значна частина порушень просто не реєструвалися, а відповідно розслідування по них не велося (ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 157).

Висновки. Отже, порушення «соцзаконності» зумовлювалося низькими моральним, освітнім, професійним рівнями кадрів та матеріальним забезпеченням, постійним зловживанням алкоголем, відсутністю реального покарання за вчинені порушення тощо. Масштабність ситуації, яка склалася у західноукраїнському регіоні із злочинами вчиненими представниками радянської адміністрації почала загрожувати існуванню самої системи. Саме тому до них застосовувалися вимушені покарання. Хоча часто ці покарання були не співмірними із вчиненим злочином.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. У двох книгах. Книга перша. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. 432 с.
2. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1.
3. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 11.
4. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2.
5. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4.
6. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33.
7. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 49.
8. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1953). Спр. 8. Т. 5.
9. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 1.
10. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 59.
11. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 18.
12. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 3.
13. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 92. Спр. 52.
14. ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7.
15. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 29.
16. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33.
17. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 97.
18. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 121.
19. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 295.
20. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 603.
21. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 605.
22. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 606.
23. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 608.
24. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 609.
25. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 609.
26. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 25.
27. ДАІФО. П-12. Оп. 1. Спр. 23.
28. ДАІФО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 558.
29. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 6. Спр. 46.
30. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 62.
31. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113.
32. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 294.
33. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 861.
34. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1157.
35. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1790.
36. ДАТО. Ф. П-49. Оп. 1. Спр. 22.
37. Іваненко В., Якунін В. *ОУН і УПА у Другій світовій війні : проблеми історіографії та методології*. Дніпропетровськ : «АРТ-ПРЕС», 2006. 424 с.
38. Ільницький В. Порушення «соціалістичної законності» при утвердженні радянської адміністрації у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [ред.-упоряд. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Посвіт, 2014. Вип. 10. С. 17–28.
39. Ільницький В. *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954)*. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
40. Кентій А. *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.

41. Киричук Ю. *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
42. *Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ*. Книга перша: 1943 – 1945. Київ – Торонто, 2002. 596 с.
43. *Повоєнна Україна : нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* / [відп. ред. В. М. Даниленко]. У 2-х книгах, 3-х частинах. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Ч. 3. 336 с.
44. Поліковський М. Радянська міліція в боротьбі з українським підпіллям на Дрогобиччині (1944 – 1950 рр.) (мовою документів) // *Студії політологічного центру «Генеза»*. 1997. №1. С. 76–80.
45. Русначенко А. *Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ : Університетське видавництво «Пульсар», 2002. 519 с.
46. Сергійчук В. *ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали*. Київ : Дніпро, 1996. 496 с.
47. Сергійчук В. *Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоївки НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА*. Видання друге, доповнене. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2006. 184 с.
48. Сергійчук В. *Український здви́г : Прикарпатті. 1939 – 1955 рр.* Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
49. *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті*. Документи і матеріали / [відп. ред. проф. Микола Кугутяк]. Том. 2. Книга 2 (1945 – 1946). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2010. 696 с.
50. *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті*. Документи і матеріали / [відп. ред. проф. Микола Кугутяк]. Том. 2. Книга 3 (1947 – 1957). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2011. 768 с.

REFERENCES

1. Bilas I. *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. Socio-political and historical-legal analysis]*. U dvokh knykhakh. Knyha persha. Kyiv : Lybid ; Viisko Ukrainy, 1994. 432 s. [in Ukrainian].
2. HDA SBU. F. 2-N. Op. 54 (1953). Spr. 3. T. 1.
3. HDA SBU. F. 2-N. Op. 59 (1953). Spr. 11.
4. HDA SBU. F. 2-N. Op. 59 (1953). Spr. 6. T. 2.
5. HDA SBU. F. 2-N. Op. 65 (1953). Spr. 4.
6. HDA SBU. F. 2-N. Op. 90 (1951). Spr. 33.
7. HDA SBU. F. 2-N. Op. 90 (1951). Spr. 49.
8. HDA SBU. F. 2-N. Op. 99 (1953). Spr. 8. T. 5.
9. HDA SBU. F. 2-N. Op. 107 (1954). Spr. 1.
10. HDA SBU. F. 13. Spr. 372. T. 59.
11. HDA SBU. F. 13. Spr. 398. T. 18.
12. HDA SBU. F. 16. Op. 7. Spr. 4. T. 3.
13. HDA SBU. F. 16. Op. 92. Spr. 52.
14. HDA SBU. F. 17. Op. 24. Spr. 7.
15. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 29.
16. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 33.
17. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 97.
18. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 121.
19. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 295.
20. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 603.
21. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 605.
22. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 606.
23. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 608.
24. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 609.
25. HDA SBU. F. 71. Op. 6. Spr. 609.
26. HDA SBU. F. 71. Op. 10. Spr. 25.
27. DAIFO. P-12. Op. 1. Spr. 23.
28. DAIFO. F. 1. Op. 1. Spr. 558.
29. DALO. F. 5001. Op. 6. Spr. 46.
30. DALO. F. 5001. Op. 9. Spr. 62.
31. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 113.
32. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 294.
33. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 861.
34. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 1157.
35. DATO. F. P-1. Op. 1. Spr. 1790.
36. DATO. F. P-49. Op. 1. Spr. 22.
37. Ilnytskyi V. Porushennia «sotsialistychnoi zakonnosti» pry utverdzheni radianskoi administratsii u Karpatskomu kraii OUN (1945 – 1954) [Violation of «socialist legality» during the establishment of the Soviet administration in the Carpathian region of the OUN (1945 – 1954)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka* / [red.-uporiad. V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria]. Drohobych: Posvit, 2014. Vyp. 10. S. 17–28.

38. Ilnytskyi V. *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954) [Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945 – 1954)]*. Drohobych: Posvit, 2016. 696 s.
39. Ivanenko V., Yakunin V. *OUN i UPA u Druhii svitovii viini : problemy istoriohrafii ta metodolohii [OUN and UPA in the Second World War: problems of historiography and methodology]*. Dnipropetrovsk : «ART-PRES», 2006. 424 s. [in Russian].
40. Kentii A. *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [Essay on the OUN-UPA struggle in Ukraine (1946–1956)]*. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian].
41. Kyrychuk Yu. *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian national movement of the 40-50s of the XX century: ideology and practice]*. Lviv : Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].
42. *Litopys UPA. Nova seriia. T. 4. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS – MVS, MDB – KDB [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. New series. Vol. 4. The struggle against the UPA and the nationalist underground: information documents of the Central Committee of the CP (b) U, regional committees of the party, the NKVD – MIA, MDB – KGB]*. Knyha persha: 1943 – 1945. Kyiv – Toronto, 2002. 596 s. [in Russian].
43. *Povoienna Ukraina : narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Post-war Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]* / [vidp. red. V. M. Danylenko]. U 2-kh knykhakh, 3-kh chastynakh. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. Ch. 3. 336 s. [in Ukrainian].
44. Polikovskiy M. *Radianska militsiia v borotbi z ukrainskym pidpilliam na Drohobychchyni (1944 – 1950 rr.) (movoiu dokumentiv) [Soviet police in the fight against the Ukrainian underground in Drohobych (1944 – 1950) (in the language of documents)]*. Studii politolohichnoho tsentru «Henez». 1997. №1. S. 76–80. [in Ukrainian].
45. Rusnachenko A. *Narod zburenyi : Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The people are upset: the National Liberation Movement in Ukraine and the national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]*. Kyiv : Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. 519 s. [in Ukrainian].
46. Serhiichuk V. *OUN-UPA v roky viiny. Novi dokumenty i materialy [OUN-UPA during the war. New documents and materials]*. Kyiv : Dnipro, 1996. 496 s. [in Ukrainian].
47. Serhiichuk V. *Tavruiuchy vyzvolnyi prapor. Diialnist ahentury ta spetsboivok NKVS-NKDB pid vyhliadom OUN-UPA [Branding the liberation flag. Activities of the NKVD-NKDB agency and special militias under the guise of the OUN-UPA]*. Vydannia druhe, dopovnene. Kyiv : PP Serhiichuk M.I., 2006. 184 s. [in Ukrainian].
48. Serhiichuk V. *Ukrainskyi zdvyh : Prykarpatti. 1939 – 1955 rr. [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939 – 1955]*. Kyiv : Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. 840 s. [in Russian].
49. *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti [Ukrainian national liberation movement in the Carpathians in the twentieth century]*. Dokumenty i materialy / [vidp. red. prof. Mykola Kuhutiak]. Tom. 2. Knyha 2 (1945 – 1946). Ivano-Frankivsk : KPF «LIK», 2010. 696 s. [in Russian].
50. *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti [Ukrainian national liberation movement in the Carpathians in the twentieth century]*. Dokumenty i materialy / [vidp. red. prof. Mykola Kuhutiak]. Tom. 2. Knyha 3 (1947 – 1957). Ivano-Frankivsk : KPF «LIK», 2011. 768 s. [in Russian].